

Ryszard Tomczyk

Proces karny w monarchii habsburskiej : od drugiej połowy XVIII wieku do 1918 roku

Edukacja Humanistyczna nr 1 (28), 67-79

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Ryszard Tomczyk
Uniwersytet Szczeciński

PROCES KARNY W MONARCHII HABSBUERSKIEJ. OD DRUGIEJ POŁOWY XVIII WIEKU DO 1918 ROKU

Wprowadzenie

Od XIX wieku w wielu państwach europejskich toczy się dyskusja na temat celowości nauczania na uniwersytetach przedmiotów z zakresu historii prawa rzymskiego i historii prawa danego kraju oraz ich wpływu na rozwój edukacji prawniczej, szerszej edukacji humanistycznej społeczeństwa. Należy zwrócić uwagę, że w przestrzeni humanistycznej już od XVI wieku francuscy myśliciele opowiadali się za zjawiskiem „historyzacji” prawa rzymskiego. Francuski, następnie niemiecki humanizm miał znaczny wpływ na studia nad historycznymi źródłami prawa. Szczególnie w XIX i XX wieku rozwijały się badania nad źródłami prawa państw europejskich, traktowane w szerszym kontekście historyczno-ustrojowym. Niniejszy artykuł jest skromną próbą ukazania zmian zachodzących w obrębie procesu karnego w monarchii habsburskiej. Przybliżenie źródeł prawa austriackiego w tak ważnej sferze stosunków prawnych, jakim jest proces karny, gdzie normy były wypadkową wpływów idei humanitaryzmu w ramach modernistycznych przemian społecznych, stanowi ważny element edukacji humanistycznej. W badaniach austriackiego procesu karnego została wykorzystana metoda ewolucyjna, która pozwala na prześledzenie zmian norm prawnych oraz ich skutków przy założeniu, że procesy modernizacyjne, jakim podlegają społeczeństwa i państwa, mają element prawa pozytywnego, dokonują się w obrębie i pod wpływem idei humanitarnej. Znaczenie dla rozważań nad ewolucją procesu karnego ma też metoda porównawcza, szczególnie przy analizie funkcji instytucji prawnych w zmieniającej się rzeczywistości państwowej.

W rozwoju europejskiego prawodawstwa ważnym okresem była druga połowa XVIII oraz XIX wiek. Wówczas następowały zmiany porządków prawnych w wymiarze krajowym i międzynarodowym. Kształtowały się modele prawa oparte na zjawisku demokratyzmu i humanitaryzmu. W tym czasie zachodziły ważne zmiany w systemie prawnym Austrii pod rządami Habsburgów. Stanisław Budziński, prawnik z zaboru rosyjskiego, przedstawiciel nurtu klasycznego w dziewiętnastowiecznym prawie karnym, wskazywał na ważną rolę szczególnie prawodawstwa karnego austriackiego w rozwoju prawa w ówczesnej Europie¹. Kodyfikacja w monarchii habsburskiej objęła również procedurę karną.

¹ S. Budziński, *O przestępstwach w szczególności. Wykład porównawczy z uwzględnieniem praw obowiązujących w Królestwie Polskiem i Galicyi austriackiej*, Warszawa 1883, s. V.

Z definicji procesu karnego (postępowania karnego) wynika, że jego głównym celem jest ustalenie zaistnienia czynu zabronionego o charakterze przestępstwa, wykrycie jego sprawcy i pociągnięcie go do odpowiedzialności karnej. W ramach dogmatyki prawa przyjmowane w różnych okresach historycznych, jak i funkcjonujące współcześnie normy postępowania karnego mają pewne cechy wspólne. Wynikają one z obowiązków organów procesowych (sądów, prokuratur) i innych uczestników procesu. W zmiennych warunkach w przestrzeni historycznej, pod wpływem procesów modernizacyjnych, formy i ramy stosunków karno-procesowych były określane w akcie normatywnym. Były emanacją stosunków politycznych, gospodarczych i społecznych, które stanowią podstawę stosunków prawnych wynikających z zaistniałych faktów prawnych. Stosunki karnoprosesowe można zdefiniować jako sytuację prawną istniejącą między określonymi stronami procesu a innymi uczestnikami występującymi zgodnie z odpowiednimi normami karnoprosesowymi². W austriackim procesie karnym w drugiej połowie XVIII i przez cały XIX wiek można wyróżnić podstawowe elementy, zgodnie z ówczesną klasyfikacją. Do nich należał podmiot procesu karnego (sądy karne, strony procesu) oraz tryb postępowania, czyli proces karny w ścisłym znaczeniu tego terminu (rozpoczęcie procesu, czynności sądowe wchodzące w skład procesu, bieg procesu, koszty postępowania karnego i wykonanie wyroku)³. Niezmienny pozostaje w doktrynie przedmiot procesu karnego, postrzegany w kategoriach roszczenia (przestępstwa publiczne – roszczenia ze strony państwa, lub przestępstwa prywatne – naruszające interes prywatny) wobec sprawcy przestępstwa i odpowiedzialność prawna.

W dobie absolutyzmu oświeceniowo-reformistycznego i reakcyjnego

W okresie oświecenia w monarchii habsburskiej pierwsza kodyfikacja procesu karnego miała miejsce w czasie panowania cesarzowej Marii Teresy w *Constitutio criminalis Theresiana* z 31 grudnia 1768 roku. Ten akt prawny miał na celu zaprowadzenie jednolitej procedury karnej na obszarze krajów austriackich i Czech (nie obowiązywał na Węgrzech). W części materialnego prawa karnego opierał się na ordynacji karnej Ferdynanda III dla Austrii Dolnej z 30 grudnia 1656 roku. Z niej pochodziły przepisy dotyczące kar ciężkich, włącznie z karą śmierci, odstrasżające od popełniania przestępstw (w tym kara spalania żywcem, kary wykonywano także na zwłokach przestępcy). Osoby nobilitowane (stan szlachecki) nie były poddawane karom hańbiącym. W kodeksie zawarto funkcjonujące już w rzymskim procesie epoki poklasycznej, w czasach późniejszych na prawie kanonicznym, zasady procesu inkwizycyjnego. Taki proces był uznawany za wyraz silnej pozycji władz państwowych. Przestępstwa kryminalne ścigał oskarżyciel publiczny, który często w procesie wymuszał zeznania w oparciu o tortury. Przyznanie się oskarżonego było koronnym dowodem jego winy. Oskarżony był przedmiotem postępowania, bez możliwości korzystania z obrony⁴. W inkwizycyjnym typie procesu karnego sędzia jako organ procesowy łączył funkcje śledczą, oskarżycielską i obrony. Pod wpływem idei oświeceniowych, na fali dążeń

² S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2008, s. 19–20; S. Kalinowski, *Postępowanie karne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1963, s. 17–18; P. Rogoziński, *Instytucja ulaskawienia w prawie polskim*, Warszawa 2009, s. 560.

³ Zob.: E. Krzymuski, *Wykład procesu karnego austriackiego*, Kraków 1891.

⁴ K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, Warszawa 2006, s. 351; A. Korobowicz, W. Witkowski, *Historia ustroju i prawa polskiego (1772–1918)*, Warszawa 2012, s. 39; R. Hoke, *Österreichische und Deutsche Rechtsgeschichte*, Wien, Köln, Weimar 1996, s. 431–432. Szerzej zob.: *Constitutio Criminalis Theresiana*, Wien 1769. W dwóch załącznikach do tekstu *Theresiani* przedstawiono rysunki techniczne narzędzi tortur oraz prawidłowy sposób ich stosowania.

reformatorycznych w Austrii w 1773 roku zakazano rozkładania tortur na kilka dni, zaś od tego środka w postępowaniu procesowym odstąpiono na mocy patentu cesarskiego Marii Teresy z 2 stycznia 1776 roku. Należy podkreślić, że w europejskim ustawodawstwie doby oświecenia zaczęto znosić bardzo dotkliwe kary więzienia ze szczególnymi obostrzeniami, jak przykucie do ściany, osadzanie na kole, wystawianie pod pręgierz, piętnowanie, galery czy skazanie na ciągnięcie statków za pomocą lin. Zgodnie z filozofią oświecenia wyeliminowano z prawa karnego materialnego fanatyzm religijny jako podstawę procesów karnych przeciw czarownicom. W przypadku kary śmierci w monarchii habsburskiej w 1781 roku sądy obowiązywało tajne rozporządzenie nakazujące, aby w przypadkach zasądzenia kary śmierci wyroku nie wykonywano, zaś akta przekazywano wyższej instancji do rozstrzygnięcia. W kolejnym rozporządzeniu z 22 sierpnia 1783 roku był zapis, aby podsądnym wyroku śmierci nie ogłaszano. Przypadki takie miały być poddane rozstrzygnięciu w wyższej instancji. Funkcjonowała instytucja prawa łaski, gdyż w praktyce w tym czasie cesarz wyroki śmierci zamieniał na karę więzienia⁵. Kolejnym ważnym źródłem prawa, które regulowało stosunki karnoprosesowe była ordynacja procesowa (*Allgemeine Criminalgerichtsordnung*) z 17 czerwca 1788 roku (obowiązywała od 1 sierpnia 1788 roku), w czasach reformistycznych rządów Józefa II⁶. Złożona z 304 paragrafów zamieszczonych w 22 rozdziałach, chociaż nie wprowadzała innowacyjnych procedur, to jednak warto wskazać na kilka zawartych w niej rozwiązań. Ordynacja w kwestii przestępstw kryminalnych nadal zachowała charakter procesu inkwizycyjnego (dla przestępstw politycznych Józef II wydał odrębny patent w 1787 roku). Postępowanie na jej podstawie było wszczynane z urzędu przy zachowaniu zasady tajności, pisemności i pośredniości. Oskarżony był traktowany nadal przedmiotowo, nie podmiotowo. Proces toczył się zgodnie z teorią dowodów formalnych. W rzeczywistości wszystkie funkcje procesowe realizował sędzia w jednej osobie (sędzia, prokurator i obrońca). Sędzia inkwizent zbierał i weryfikował dowody zarówno przeciw, jak i na korzyść oskarżonego. Musiał wydać wyrok skazujący, jeżeli wobec oskarżonego zebrano dowody określonej rangi. „Koroną dowodów” było nadal przyznanie się do winy podsądnego. W przypadku odmowy odpowiedzi na zadane pytania lub zeznań kłamliwych stosowano kary nieposłuszeństwa (głodzenie chlebem i wodą oraz chłostę). Oskarżony mógł być skazany na jedną z kar nadzwyczajnych, zostać uwolniony od instancji, z możliwością wszczęcia sprawy w przyszłości. Ordynacja przewidywała także możliwość wyroku uniewinniającego⁷. Rok przed *Allgemeine Criminalgerichtsordnung* pojawił się kodeks karny Józefa II (*Józefina*). Do powstania obu aktów prawnych szczególnie przyczynił się radca dworu Joseph von Sonnenfels, profesor

⁵ Karę śmierci w Austrii przywrócono patentem cesarskim z 2 stycznia 1795 roku. A. Męciński, *O żebractwie i włóczęgostwie*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1892, s. 56–58; J. Morelowski, *Przyczynek do dziejów prawodawstwa karnego*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1887, nr 8, s. 739.

⁶ Józef II, żartobliwie nazwany przez pisarza okresu klasycyzmu i romantyzmu Jeana Paula „maszyną do pisania” (*Schreibmaschine*), uważał, że władca może zarówno tworzyć nowy system prawny i biurokratyczny, jak i być jego siłą napędową. Wszystko to w imię wspólnego dobra, austriackiej idei państwowej tożsamej z interesem dworu panującego. W myśl tej koncepcji nowoczesna administracja, w tym sądownicza, miała być hierarchicznie uporządkowana, działająca zgodnie z obowiązującym prawem i procedurami biurokratycznymi, posługująca się niemieckim językiem urzędowym w wielonarodowej monarchii. Władcy austriaccy mianowali sędziów, co było szczególnie dla Polaków w pierwszych latach pod zaborem austriackim trudne do zaakceptowania, gdyż w Polsce przedrozbiorowej szlachta miała prawo wyboru sędziów. W czasie panowania Józefa II dokonano reorganizacji systemu sądowniczego Galicji, zaś w 1785 roku wprowadzono w sądach język niemiecki. Moratorium na wykonanie tego zalecenia trwało trzy lata, ze względu na konieczność przyswojenia języka niemieckiego przez Polaków, którzy byli urzędnikami niższego szczebla, używających do tej pory w procedurze sądowej oprócz języka polskiego również łaciny.

⁷ K. Sójka-Zielińska, op. cit., s. 351; W. Cwik, T. Opas, *Prawo sądowe w Polsce do 1939 r.*, Rzeszów 1999, s. 102; R. Borchers, *Die Josephinische Strafrechtsreform*, Wien 2000, s. 42–49, www.univie.ac.at/.../romanborchers.

Uniwersytetu Wiedeńskiego. Kodeks *Józefina* upowszechnił zasadę legitymizmu *nullum crimen, nulla poena sine lege* oraz wprowadzał formalną definicję przestępstwa jako czynu uznanego przez akt prawny za przestępstwo. Została zlikwidowana kara śmierci w postępowaniu zwyczajnym (kara śmierci pozostała w postępowaniu doraźnym). Podstawową karą było pozbawienie wolności, nadal jednak funkcjonowała chłosta, przykucie do łańcucha czy post. Pod wpływem oświeceniowej idei humanitarnej karę zaczęto traktować jako środek resocjalizacji, umożliwiający powrót do uczciwego życia i naprawienia szkód wyrządzonych społeczeństwu, nie zaś jak dotychczas jako czynnik eliminacji przestępcy ze społeczeństwa⁸. Wydane dwa odrębne akty prawne wprowadzały rozdział prawa karnego materialnego od procedury karnej, co było ważnym krokiem na drodze doprecyzowania szeregu problemów prawa karnego⁹. Po śmierci Józefa II, w latach 1790–1792, został przeprowadzony przegląd prawodawstwa w sprawie postępowania sądowego (*Strafprozeßordnung*). Rozpoczęły się prace nad nową kodyfikacją. Zmieniony kodeks postępowania karnego (Ustawa karna zachodniogalicyska) wszedł w życie w 1796 roku w Galicji Zachodniej. Był to regionalny eksperyment (pierwsza redakcja części proceduralnej) dla przyszłych rozwiązań procesowych zawartych w ogólnoaustrzyackiej *Franciscanie* z 1803 roku. Tekst *Franciscany* jest odzwierciedleniem ustawy karnej zachodniogalicyskiej, po dokonaniu nielicznych zmian merytorycznych i stylistycznych¹⁰. Ustawy łączyły przepisy postępowania karnego z prawem karnym materialnym. Był to powrót do okresu przed *Józefiną*. Część proceduralną ustawy karnej zachodniogalicyskiej (paragrafy 233–568) należy rozważać łącznie z przepisami proceduralnymi *Franciscany*. Wprowadzone przepisy utrzymały charakter procesu inkwizycyjnego zawartego w ordynacji procesowej Józefa II. Oskarżony pozostawał nadal bez prawa do obrony, gdyż „obrona niewinności z mocy urzędu jest obowiązkiem sędziego, przeto oskarżony nie może żądać przydania sobie zastępcy lub obrońcy”¹¹. Zgodnie z procedurą karną gromadzeniem dowodów zajmowali się sędzia i policja. Sprawa odbywała się często bez obecności oskarżonego (zwykle uwięzionego). W tej procedurze pozytywną teorię dowodową zastąpiono teorią negatywną. W przypadku gdy nie zgromadzono przypisanej liczby i rangi dowodów, sąd nie mógł skazać oskarżonego. Nadal dowodem koronnym było przyznanie się do winy, ale zgodnie z zasadą swobodnej oceny dowodów, sąd miał obowiązek weryfikacji tego faktu z innymi dowodami i okolicznościami. W ramach toku postępowania przed sądami zniesiono podział na inkwizycję generalną i ściślejszą. Zmiany dotyczyły również procesu wyrokowania. Wyrok musiał być wydawany przez kolegium sędziowskie. Niektóre z wyroków obowiązkowo podlegały zatwierdzeniu przez sąd wyższej instancji (między innymi w sprawach politycznych, nadużycia władzy, malwersacji finansowych, fałszowania dokumentów państwowych, obrazy religijnej). W ograniczonym stopniu skazanemu przyznano prawo do apelacji (rekursu). Zastosowano przy tym zakaz *reformationis in peius*. Zasada niepogarszania sytuacji skazanego w wyniku wyroku w postępowaniu odwoławczym była istotną gwarancją procesową, zgodną z duchem humanitarnej ochrony praw obywateli. Była elementem rozbudowanej szczególnie w sformalizowanej procedurze sądowej na początku okresu rewolucyjnego we Francji zasady kontrydiktoryjności¹². Na mocy przepisów

⁸ W. Ćwik, T. Opas, op. cit., s. 99.

⁹ S. Grodziski, S. Salmonowicz, *Ustawa karna zachodniogalicyska z roku 1796. Zarys dziejów i charakterystyka*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1965, s. 131.

¹⁰ Szerzej zob.: S. Grodziski, *Zródła prawa w Galicji w latach 1772–1848*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1964, z. 2, s. 177–178; S. Grodziski, S. Salmonowicz, *Ustawa karna zachodniogalicyska...*, s. 124–147.

¹¹ Cyt. za: K. Sójka-Zielińska, op. cit., s. 351.

¹² We Francji, gdy rewolucja weszła w fazę nasilonego terroru, powrócono w procedurze sądowej do modelu inkwizycyjnego.

Franciscany sądy mogły stosować tryb doraźny. W tym trybie odbywały się procesy, które miały charakter szczególny, kończyły się wyrokiem przed upływem 24 godzin. Skazany w trybie doraźnym nie miał prawa wnoszenia skargi apelacyjnej. Nie mógł też zwracać się z prośbą o łaskę do cesarza¹³. Stan prawny w zakresie stosunków karnoprosesowych w monarchii habsburskiej w praktyce pozostał niezmienny przez cały okres absolutyzmu reakcyjnego, panującego do połowy XIX wieku. W tym okresie w uniwersyteckiej nauce prawnej toczyła się dyskusja w duchu humanitaryzmu prawniczego nad stanem ustawodawstwa austriackiego. Początki dyskusji w zakresie prawa karnego i procedury karnej po wprowadzeniu *Franciscany* obserwujemy w tym czasie w Galicji¹⁴. Wraz z wprowadzeniem nowej kodyfikacji karnej na terenie monarchii władze austriackie nakazały na uczelniach galicyjskich prowadzenie wykładu prawa karnego w ramach studiów prawniczych.

W dobie neoabsolutyzmu i pod rządami konstytucji

Zmiany, jakie nastąpiły w monarchii habsburskiej po wydarzeniach rewolucyjnych z lat 1848/49, miały szerszy wymiar ustrojowy¹⁵. Dwór panujący podjął zdecydowane kroki, które zarówno w drodze akcji wojskowych, jak i obwieszczenia nowych aktów prawnych miały zahamować i uspokoić spontaniczne wybuchy niezadowolenia. Kodyfikację nowej procedury karnej (również prawa karnego) uznano za jeden z najważniejszych postulatów w tych dramatycznych czasach. W okresie zagrożenia rozpadem monarchii nowy cesarz Franciszek Józef I ogłosił kolejną konstytucję (pierwsza została wprowadzona patentem z 25 kwietnia 1848 roku przez Ferdynanda I) datowaną na 4 marca 1849 roku, która podobnie jak poprzednia była okrojowana (jej źródłem prawa był monarcha). W konstytucji marcowej poczyniono zapowiedzi zmian w postępowaniu sądowym, które „winno być zasadniczo jawne i ustne; w sprawach karnych ma obowiązywać proces skargowy, sądy przysięgłych mają orzekać o wszystkich ciężkich zbrodniach, które ustawa bliżej oznaczy, o przestępstwach politycznych i prasowych”¹⁶. Było to wyjście naprzeciw oczekiwaniom znacznej części liberalnych środowisk w monarchii habsburskiej. I chociaż konstytucja

¹³ W. Ćwik, T. Opas, op. cit., s. 102–103.

¹⁴ Warto wskazać na prace opublikowane w pierwszej połowie XIX wieku przez Antoniego Matakiewicza, który na uczelni krakowskiej wykładał prawo karne łącznie z procedurą karną. Do planu studiów wprowadził między innymi ćwiczenia praktyczne z postępowania sądowego. Zob.: A. Matakiewicz, *Wpływ kar na przestępców*, Kraków 1818; idem, *O poprawie moralności winowajców*, Kraków 1831; idem, *Uwagi nad współczesnym ustawodawstwem i sądownictwem karnym*, Kraków 1842.

¹⁵ Po stłumieniu wystąpień rewolucyjnych od Mediolanu po Lwów, powstania na Węgrzech i zakończeniu państwowego terroru, w dobie rządów Aleksandra Bacha doszło do poważniejszych zmian w sądownictwie austriackim. W 1852 roku zostały ustalone kompetencje administracyjne ministerstwa sprawiedliwości wobec sądownictwa w krajach koronnych. Na mocy patentu z 29 listopada 1852 roku zaprowadzono przepisy austriackiego kodeksu cywilnego (ABGB) na Węgrzech, w Chorwacji i Sławonii, Wojwodinie oraz Banacie. W latach 1852–1855 ukazały się akty prawne regulujące urząd sądów powszechnych w poszczególnych krajach koronnych. W pierwszej kolejności zmiany objęły Austrię Górną i Dolną oraz Czechy, Styrię, Karyntię, Krainę, Gorycję i Gradyskę z Istrią, Triest, Vorarlberg, Siedmiogród, Morawy i Śląsk. Na terenie Galicji i Bukowiny zmiany nastąpiły w 1855 roku. W Galicji uległy likwidacji sądy dominialne i pozbawiono funkcji sądowniczych organa samorządu miejskiego. Na niższym szczeblu sądownictwo powierzono administracji powiatów politycznych oraz sądom miejskim delegowanym. Powstały we Lwowie i Krakowie cesarsko-królewskie (dalej: c.k.) sądy krajowe (*kaiserlich-königlich* [dalej: k.k.] *Landesgerichte*). Ustanowiono także porządek prawny odnośnie funkcjonowania notariatów oraz komisji i władz politycznych mających rozstrzygać w licznych konfliktach w zakresie nadań serwitutowych w Galicji i na Bukowinie. R. Tomczyk, *Między Wiedniem a Lwowem. Szkice z historii administracji w Austrii*, Szczecin 2010, s. 85–88. Zob.: M. Dalecki, *Z dziejów ustroju i kancelarii sądów w środkowej Galicji w latach 1855–1918*, Rocznik Historyczno-Archiwalny, t. IX, Przemyśl 1995.

¹⁶ Cyt. za: K. Sójka-Zielińska, op. cit., s. 352.

marcowa została zniesiona przez cesarza Franciszka Józefa I w 1851 roku, to jednak czynione w niej zapowiedzi o zmianach zostały częściowo zapisane w ustawie o postępowaniu karnym, wprowadzonej cesarskim rozporządzeniem z 17 stycznia 1850 roku¹⁷. Austriacka procedura karna oparta została na wzorcu francuskim. Zasadniczą zmianą było wprowadzenie procesu mieszanego, który w fazie wstępnej miał charakter procesu inkwizycyjnego, w dalszej części opierał się na zasadach skargowości, ustności, jawności i swobodnej oceny dowodów. Kolejną zmianą było wprowadzenie prokuratorów sądowych¹⁸, a w szczególnych przypadkach ławy przysięgłych. Miała ona decydować o winie oskarżonego głównie w procesach politycznych i prasowych, zamiast sędziego zawodowego. W początkowym okresie wdrażania nowej procedury prawnej w części sądów widoczny był brak doświadczenia organów, do tego należy dodać, że jawność procesu ściągała na sale sądowe przedstawiciele prasy. Część posiedzeń, np. dotyczących spraw gwałtów lub dzieciobójstwa, odbywała się za zamkniętymi drzwiami¹⁹. Mając na uwadze poprawę jakości i sprawności systemu sądowego, władze austriackie podjęły kroki reformujące wewnętrzne stosunki w sądach. Patent cesarski z 3 maja 1853 roku ustalił wewnętrzną organizację i stosunki służbowe w sądach. W ramach pragmatyki służbowej nacisk położono na mianowanie wykwalifikowanych sędziów. Przepisy patentu regulowały poza procedurą przyjęcia do pracy, warunki płacowe, urlopy i emerytury, zakazywały zatrudnianie w sądach powiatowych osób spokrewnionych i powinowatych²⁰. Jednak w Austrii, w przeciwieństwie do części państw niemieckich, szybko nastąpił tzw. neoabsolutyzm w przestrzeni politycznej, co w konsekwencji zaowocowało zmianami w zakresie prawa. Już na mocy rozporządzenia z 11 stycznia 1852 roku na poziomie sądów krajowych i obwodowych uchylono instytucję sądów przysięgłych. Zaś cesarskim patentem z 29 lipca 1853 roku wprowadzono kolejny *Strafprozeßordnung*, w którym wrócono do procesu inkwizycyjnego. Nową procedurę karną opracował profesor Uniwersytetu Wiedeńskiego i radca ministerialny Anton Hye-Glunek, wzorując się na przepisach pochodzących z 1803 roku²¹. W tym okresie jako czynnik liberalizacji stosunków sędowniczych i więziennych należy traktować rozporządzenia ministra sprawiedliwości z 1 maja 1853 roku obwieszczające w krajach koronnych Węgier, Krocacji

¹⁷ *Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich* (dalej: RGBL), 1850, nr 236.

¹⁸ Należy tutaj dodać, że na mocy kolejnej ustawy o prokuraturze państwa z 10 lipca 1850 roku zyskała ona wpływ na obsadzanie stanowisk sądowych. Edmund Krzymuski mylnie twierdził w swojej pracy wydanej w 1891 roku, że takie uprawnienie uzyskała prokuratura w procedurze karnej z 17 stycznia 1850 roku. E. Krzymuski, op. cit., s. 177.

¹⁹ M. Heidegger, *Wahrnehmung und Bewertung von Justiz und Gerechtigkeit durch die Presse. Über das Schwurgericht im Kronland Tirol 1850 bis 1852*, http://www.univie.ac.at/Geschichte/akt_jgab.html.

²⁰ RGBL, 1853, nr 81. Szerzej pragmatyka służbowa w wymiarze sprawiedliwości została ujęta w ustawie z 27 listopada 1896 roku, która regulowała ustrój sądów. Dziennik Ustaw Państwa dla królestw i krajów w radzie państwa reprezentowanych (dalej: DzUP), 1896, nr 217. R. Tomczyk, *Pragmatyka służbowa w Austrii. Od absolutyzmu oświeconego do wybuchu pierwszej wojny światowej*, [w:] *Tantum possumus, quantum scimus. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Zdzisławowi Chmielewskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. R. Gaziński, A. Makowski, Szczecin 2012, s. 378–379.

²¹ R. Hoke, op. cit., s. 437; RGBL, 1853, nr 151; *Die allgemeine Strafprocess-Ordnung vom 29. Juli 1853 für das Kaiserthum Oesterreich*, Wien 1854; A. Hye-Glunek, *Die leitenden Grundsätze der österreichischen Strafprozessordnung vom 29 Juli 1853*, Wien 1854; *Formularien zur Strafprozessordnung vom 29 Juli 1853 und zu der Instruction über die innere Amtswirksamkeit und die Geschäftsordnung der Gerichtsbehörden in strafgerichtlichen Angelegenheiten vom 16 Juni 1854*, Wien 1856. W opublikowanym wspólnie w Polsce zbiorze źródeł autorzy nie ujęli ustawy z 17 stycznia 1850 i z 29 lipca 1853 roku. Zob.: G. Bałtruszajty, J. Kolarzowski, M. Paszkowska, K. Rajewski, *Wybór źródeł do historii prawa sądowego czasów nowożytnych*, Warszawa 2002. Wcześniej, 20 listopada 1852 roku, patent cesarski uregulował sądową procedurę cywilną. Zob. też: A. Dziadzio, *Historia prawa. Proces i wymiar sprawiedliwości w świetle źródeł*, Kraków 2000.

i Sławonii, w Siedmiogrodzie, Województwie Serbskim wraz z Banatem Temeskim o zaprzestaniu przez sądy karne wyrokowania o *homagium* („zapłacie krwi”) oraz z 9 maja 1853 *względem dozwolonego osadzonym w więzieniach śledczych inkwizycyjnych i domach karnych dobrodziejstwa zajmowaniem się czytaniem odpowiednich książek*²².

Wprowadzona w życie procedura karna z 29 lipca 1853 roku sprzyjała biurowemu formalizmowi. Sędziowie śledczy, prokuratorzy i przewodniczący rozpraw przywiązywali w praktyce dużą wagę do wstępnego śledztwa, w którym zbierano środki dowodowe. Kwestie te regulowały paragrafy 134–144 procedury dotyczące prawnego „obwinienia” i prawnych podstaw „podejrzenia”. „Procedura karna z 1853 roku – pisał Piotr Stebelski, profesor Uniwersytetu Lwowskiego – nie przywiązuje zbyt dużej wagi do rozprawy, która stała się niemal prostą formalnością, reprodukcją jedynie rezultatów zebranych w śledztwie, złożyła punkt ciężkości całego postępowania karnego w stadium śledztwa wstępnego. Inkwizycja specjalna, wyprzedzająca rozprawę ostateczną, wymagała pedantyzmu i drobnostkowości, gubiącej się w szczegółach, gruntownego zbadania materiału śledczego i niepominięcia żadnej okoliczności, która by mogła mieć jakąkolwiek doniosłość”²³. Śledztwo wstępne przyjmowało znaczne rozmiary, w konsekwencji trwało długo, zaś sędziowie śledczy często gubili się w mało znaczących szczegółach. Przy tym nagminnie stosowano środek zapobiegawczy, jakim był areszt śledczy. Ten zaś był nie tyle środkiem do osiągnięcia celów procesu, ale miał charakter kary. Rozporządzenie ministerstwa sprawiedliwości z 16 czerwca 1854 roku, będące typową instrukcją dla sądów karnych w sprawie wewnętrznych procedur urzędowych i czynności władz sądowych w sprawach karnych, szczegółowo omawiało tok postępowania z osobami tymczasowo aresztowanymi²⁴. W przypadku aresztu śledczego, zapisanego w ustawie karnej z 27 maja 1852 roku, w orzecznictwie problem stanowiło zaliczenie go na poczet kary. Sprawa ta została uszczegółowiona dopiero w ustawie z 20 lipca 1912 roku²⁵. Na mocy ustawy areszt tymczasowy i śledczy przed ogłoszeniem wyroku w pierwszej instancji został zaliczony również na poczet kar pieniężnych. Kwestią odrębną była instytucja nadzwyczajna odwołania się i skargi od wyroków sądowych w sprawach karnych, postępowanie o odroczenie kary i prośby o ułaskawienie. W tym zakresie szczegółowe regulacje wprowadzało dopiero najwyższe postanowienie cesarskie z 18 lutego 1860 i wydane rozporządzenia ministerstwa sprawiedliwości z 2 marca oraz z 12 lipca 1860 roku²⁶. Należy podkreślić, że duch procedury karnej z 1853 roku, szczególnie w aspekcie śledztwa wstępnego, towarzyszył sędziom nadal w czasie, kiedy obowiązywała już kolejna procedura karna z 1873 roku. W niektórych okręgach sądowych jeszcze w końcu XIX wieku do sędziów śledczych przełożeni kierowali pouczenie o konieczności zapoznania się ze zniesioną procedurą z 1853 roku, jako wzorcową dla postępowania przygotowawczego.

Kodeks postępowania karnego z 1853 roku w kręgach prawników w monarchii habsburskiej, zarówno teoretyków, jak i praktyków, budził kontrowersje. Głosy te wzmacniały

²² Dziennik Urzędowy dla kraju koronnego Galicji, 1853, cz. XVII, nr 76; cz. XIX, nr 155.

²³ P. Stebelski, *komentarz do austriackiego postępowania karnego*, Lwów 1901, s. 160–161.

²⁴ RGBl, 1854, nr 165. Ministerstwo sprawiedliwości wydało również 3 sierpnia 1854 roku rozporządzenie dotyczące wewnętrznych procedur postępowania i organizacji prokuratur przy sądach. Ibidem, 1854, nr 201.

²⁵ DzUP 1912, nr 141.

²⁶ Kolejna zmiana przepisów zawartych w rozporządzeniach z 18 lutego i 12 lipca 1860 roku nastąpiła na mocy ustawy z 23 lipca 1871 roku. Ibidem, 1871, nr 82.

argumentację krytyków dotychczasowego funkcjonowania systemu sądownictwa w państwie²⁷. Na początku 1861 roku minister sprawiedliwości uzyskał pozwolenie cesarza na podjęcie prac kodyfikacyjnych nad nową procedurą karną. Odpowiedzialnym za przygotowanie projektu nowej procedury karnej był profesor Uniwersytetu Wiedeńskiego Juliusz Glaser. Projekt był przerabiany dziewięć razy, w 1867 roku został przedłożony Radzie Państwa. Zbiegło się to z przyjęciem ustawy konstytucyjnej z 21 grudnia 1867 roku. Można zatem przyjąć, że zasady konstytucyjne w ujęciu doktrynalnym wpłynęły, z punktu widzenia uczestników procesu karnego, na kształtowanie się nowego prawa: konstytucyjnego systemu gwarancji w nowej kodyfikacji procesu karnego.

W monarchii habsburskiej na początku okresu konstytucyjnego (autonomicznego) został wprowadzony zarówno nowy ustrój sądów, jak i nowa procedura karna. Nastąpił rozdział sądownictwa od administracji. Sądy uzyskały niezawisłość. Powstały sądy powszechne dla spraw karnych i cywilnych oraz sądownictwo prawa publicznego. Sędziowie byli mianowani przez cesarza, stanowiska sprawowali dożywotnio. Ustawa z 11 maja 1868 roku dotyczyła organizacji sądów powiatowych. Powstały c.k. sądy powiatowe (*k.k. Bezirksgerichte*). Ustawa z 9 marca 1869 roku tworzyła przy sądach obwodowych i krajowych sądy przysięgłych dla przestępstw popełnionych dukiem. Szersze kompetencje sądów przysięgłych o przestępstwa polityczne, zagrożone karą śmierci i karą więzienia powyżej pięciu lat, wprowadził nowy kodeks postępowania karnego, przyjęty przez Radę Państwa w Wiedniu dnia 23 maja 1873 roku²⁸. Nowy sąd przysięgłych tworzył trybunał i ława przysięgłych składająca się z dwunastu członków. Zakres kompetencji powierzanych sądom przysięgłych w okręgach mógł ulegać ograniczeniom w przypadkach niewystarczającego zapewnienia bezstronnego i niezawisłego sprawowania wymiaru sprawiedliwości. Kodeks postępowania karnego (tzw. glaserowski) wszedł w życie po sześciu miesiącach od ogłoszenia dukiem w Dzienniku Ustaw Państwa dla królestw i krajów w Radzie Państwa reprezentowanych z 30 czerwca 1873 roku. Minister sprawiedliwości do kodeksu postępowania karnego wydał rozporządzenie wykonawcze z datą 19 listopada 1873 roku. Na jego mocy sądy krajowe i obwodowe stały się instancjami odwoławczymi od wyroków sądów powiatowych. Kolejne rozporządzenie ministra sprawiedliwości

²⁷ Zob.: A.E. Bojarski, *Uwagi nad sprawozdaniem za rok 1872 z czynności sądów pierwszej instancji w sprawach karnych*, „Przegląd Polski” 1873, z. IV, s. 178–192. Badania nad procedurą karną w połowie XIX wieku zaczęły się rozwijać również w krajach słowiańskich monarchii, w tym w Galicji. W 1851 roku na Wydziale Prawa uczelni krakowskiej powstała Katedra Prawa Karnego i Postępowania Karnego. Wówczas doszło do trwałego rozdzielenia w ramach procedury sądowej procedury karnej i procedury cywilnej. Katedrą kierował profesor nadzwyczajny Michał Koczyński (od 1855 r. profesor zwyczajny). Koczyński był pierwszym profesorem krakowskim wykładającym obowiązujący od 1852 roku nowy austriacki kodeks karny. Zob. m.in.: M. Koczyński, *O dowodach w prawie karnym austriackim*, Rocznik Towarzystwa Naukowego z Uniwersytetem Krakowskim Połączonym, t. VII, Kraków 1852.

²⁸ DzUP, 1873, nr 119. Na temat kodeksu postępowania karnego z 1873 roku istnieje znacząca literatura z epoki: A.E. Bojarski, *Ustawa o postępowaniu karnym z d. 20 maja 1873 r., tudzież ustawy: O czasowym zawieszeniu sądów przysięgłych i układaniu list przysięgłych razem z ogłoszonymi dotychczas orzeczeniami sądu kasacyjnego, ustawami i rozporządzeniami uzupełniającymi i objaśniającymi*, Kraków 1873; idem, *Zbiór ustaw w sprawach karnych. Przepisy dotyczące się wewnętrznego działania urzędowego i porządku czynności w sądach karnych i prokuratorach rządowych*, cz. I, Kraków 1876; idem, *Zbiór ustaw w sprawach karnych. Ustawa o postępowaniu karnym z d. 20 maja 1873 r., tudzież ustawy: O czasowym zawieszeniu sądów przysięgłych i układaniu list przysięgłych razem z ogłoszonymi dotychczas orzeczeniami sądu kasacyjnego, ustawami i rozporządzeniami uzupełniającymi i objaśniającymi*, cz. II, Kraków 1876; idem, *Postępowanie karne*, Kraków 1879; J. Glaser, *Handbuch des Strafprozesses*, Leipzig 1883; J. Makarewicz, *Ustawa o postępowaniu karnym z dnia 23 maja 1873 r. razem z odnoszącymi się do niej ustawami i rozporządzeniami*, Kraków 1902; wyd. II, Kraków 1904; wyd. III, 1909; wyd. IV 1911; idem, *Zarys postępowania karnego austriackiego*, Kraków 1909; J. Kaserer, *Die Strafprozessordnung vom 23. Mai 1873 und deren Einföhrungsgesetz mit Materialien*, Wien 1873.

z 5 listopada 1873 roku wydano w oparciu o uprawnienie wynikające z paragrafu 9 kodeksu postępowania karnego; w dużych miastach, gdzie istniało kilka sądów delegowanych miejskich, orzecznictwo w sprawach karnych wykonywały od 1 stycznia 1874 roku tylko te sądy powiatowe, które wykonywały je do tej pory²⁹. W ramach reformy ustroju sądów karnych zmiany nastąpiły w zakresie funkcjonowania prokuratury. Paragraf 29 kodeksu postępowania karnego wprowadził przy sądach pierwszej instancji (głównie okręgowych i krajowych, przy sądach powiatowych przyjęła się zasada ustalania zastępstwa) urząd prokuratora państwa. Przy sądach drugiej instancji – prokuratora starszego (nadprokuratora). Kodeks wprowadzał nową procedurę karną. Wprowadził typ procesu mieszanego. Śledztwo w większości spraw, poza grupą przestępstw o charakterze prywatnoskargowym oraz ściganych na wnioski lub z upoważnienia pokrzywdzonego, wszczynano z urzędu. Stroną wnioskową był prokurator. Śledztwo wstępne toczyło się według zasad inkwizycyjnych, prowadził je tajnie z urzędu sędzia śledczy. Podejrzany był upominany o składaniu prawdziwych zeznań. „Bez pewnych dochodzeń przygotowawczych – jak podkreślał wybitny znawca austriackiej procedury karnej Edmund Krzymuski – nie może się obejść żaden proces karny. Oskarżyciel bowiem potrzebuje zawsze dowiedzieć się, czy można z jaką taką podstawą żądać od sądu rozwinięcia postępowania karnego przeciwko pewnej osobie. Śledztwo wstępne prowadzi się w interesie obwinionego, aby nie narazić go na wstyd zasiadania na ławie oskarżonych”³⁰. Z kolei rozprawa główna toczyła się zgodnie z regułami procesu skargowego. Rozprawa była jawna i ustna. Strony procesu (oskarżyciel i oskarżony) były traktowane na równi. Sąd orzekał według swobodnego przekonania, zarzucając formalną teorię dowodową. Oskarżony traktowany podmiotowo, nie przedmiotowo, miał prawo do obrony w trakcie całego postępowania. Sędzia generalnie kierował się zasadą wolnej oceny dowodów, niemniej jako przewodniczący rozprawy karnej, działając z urzędu, zachował prawo w ramach „kierowniczego stanowiska” do gromadzenia materiału dowodowego. Było to rozwiązanie wychodzące poza zasadę skargowości i kontradyktoryjności na rzecz zasady działania z urzędu. Przepisy zezwalały także na odczytywanie zeznań stanowiących materiał dowodowy, co było odstępstwem od zasady ustności i bezpośredniości. W ramach procedury karnej istniały środki prawne przeciw wyrokowi. Do nich należały środki zwyczajne, czyli apelacja (zażalenie nieważności i odwołanie), oraz nadzwyczajne (prośba o wznowienie postępowania karnego i rewizja nadzwyczajna)³¹. Artykuł VI ustawy wprowadzającej kodeks postępowania karnego z 23 maja 1873 roku poszerzał kompetencję sądów przysięgłych o zbrodnie i występki przez osnowę pisma drukowanego i o zbrodnie i występki w 25 kategoriach przestępstw, w tym przestępstwa polityczne, zagrożone najwyższym wymiarem kary (kara śmierci) za zbrodnię stanu (zdrada główna)³². W sprawach o przekroczeniach, zagrożonych w procedurze glaserowskiej karą do jednego miesiąca aresztu lub grzywną, sędzia mógł w drodze nakazu karnego (osąd lub rozporządzenie karne) wymierzać karę do trzech dni aresztu lub 15 koron grzywny. Wszystkie działania w zakresie

²⁹ DzUP, 1873, nr 155.

³⁰ E. Krzymuski, op. cit., s. 32.

³¹ K. Sójka-Zielińska, op. cit., s. 352; W. Ćwik, T. Opas, op. cit., s. 103; A. Korobowicz, W. Witkowski, op. cit., s. 227. W Wiedniu funkcjonował c.k. Najwyższy Trybunał Sądowy i Kasacyjny (k.k. Oberster Gerichts- und Kassationshof), przy którym funkcjonował urząd prokuratora generalnego. Zgodnie z zapisami cesarskiego patentu z 7 sierpnia 1850 roku trybunał orzekał jako trzecia, najwyższa instancja (sąd kasacyjny), we wszystkich sprawach cywilnych, a w myśl kodeksu z 23 maja 1873 roku – w sprawach karnych. Paragraf 16 kodeksu postępowania karnego nakazywał, aby wszystkie wyroki Najwyższego Trybunału Sądowego i Kasacyjnego zapadały w składzie siedmiu sędziów. W ramach struktury sądownictwa powszechnego na terenie Galicji działały dwa c.k. Wyższe Sądy Krajowe we Lwowie i w Krakowie, orzekające w drugiej instancji. Orzecznictwo w pierwszej instancji należało do sądów powiatowych i okręgowych (k.k. Kreisgericht).

³² DzUP, 1873, nr 119.

postępowania nakazowego były podejmowane tylko na wniosek organu prokuratorskiego³³. Z kolei ustawodawca wychodził z założenia, że czyny, które w wysokim stopniu naruszają prawa obywatela, dotyczą jego mienia i życia, należy poddać orzeczeniu sądów przysięgłych. Tam, gdzie cała społeczność, a nie tylko pojedyncza osoba jest pokrzywdzona w swoich prawach, winien orzekać sędzia przysięgły. Z punktu widzenia doktryny zwolennicy takiej procedury podkreślali, że sądy obywatelskie, które wyłoniono ze społeczeństwa, będą zawsze „sprawiedliwe”. Sędzia wybrany z ludu będzie patrzył na sprawę okiem „nieuprzedzonym”, nie zmąconym żadną rutyną. Będzie bezstronnie oceniał doniosłość i skutki popełnionego czynu. Będzie potrafił ocenić, czy i o ile naruszone zostały prawa pojedynczego obywatela, lub też prawa całego społeczeństwa³⁴. Jednocześnie z kodeksem postępowania karnego, również z datą 23 maja 1873 roku, weszła w życie ustawa o *zawieszeniu czasowym sądów przysięgłych*, która dopuszczała zawieszenie sądu przysięgłych na jeden rok, w sytuacjach, gdy istniała potrzeba zapewnienia bezstronnego i niezawisłego procesu³⁵. Z czasem praktyka funkcjonowania ławy przysięgłych w oparciu o przepisy kodeksu postępowania karnego z 1873 roku budziła uwagi krytyczne, także wśród polskich prawników w Galicji. Profesor Edmund Krzymuski w referacie wygłoszonym na II Zjeździe Prawników i Ekonomistów Polskich w 1899 roku wyraźnie wskazywał na potrzebę nowych uregulowań, domagał się wprowadzenia formuły sądów karnych mieszanych, zniesienia sądów przysięgłych³⁶.

Należy podkreślić, że kodeks postępowania karnego z 23 maja 1873 roku nie był często nowelizowany. Do nielicznych w tym zakresie należy ustawa z 31 grudnia 1877 roku *uzupełniająca i zmieniająca przepisy ustawy o postępowaniu karnym, tyjące się zażaleń nieważności*³⁷. W drodze przepisów ustawy wprowadzono okoliczności odrzucania zażaleń od wyroku, w tym uchybienia, w pismach wnoszonych do sądów pierwszej instancji. Te zaś miały obowiązek przyjmować uchwały w sprawie zażaleń w składzie trzech sędziów. Ustawa określała terminy, w jakich sądy pierwszej instancji powinny podejmować czynności w sprawie zażalenia, i określała tryb składania zażalenia do trybunału kasacyjnego. Określała też procedurę rozpatrywania w sądzie kasacyjnym. W końcu XIX wieku wzrosła krytyka praktyki sądowniczej w monarchii habsburskiej. W Radzie Państwa w Wiedniu została powołana komisja złożona z przedstawicieli Izby Posłów i Izby Panów, która miała przygotować nową procedurę³⁸. Jednak do przyjęcia nowej procedury karnej nie doszło przed wybuchem pierwszej wojny światowej. Jedynie wprowadzone na mocy ustawy z 20 lipca 1912 roku³⁹ zmiany w kodeksie postępowania karnego dotyczyły początku, biegu i końca terminów środka prawnego (dopuszczono podanie pisemne do sądu wniesione drogą telegraficzną). Sprawą kolejną było doprecyzowanie formuły odbywania kary na wolności, jej odroczenia i biegu oraz terminów zapłaty kary finansowej (odroczenie i ratalna spłata grzywny). Prokurator mógł w drodze odwołania wstrzymać wypuszczenie z aresztu oskarżonego, po wyroku unie-

³³ Cz. Kłak, *Postępowanie nakazowe w polskim procesie karnym a ochrona praw człowieka*, Warszawa 2008, s. 26.

³⁴ R. Tomczyk, *Między Wiedniem a Lwowem...*, s. 86. Zgodnie z ustawą z 23 maja 1873 roku o *układaniu listy przysięgłych* (DzUP, 1873, nr 121, paragraf 1) na urząd przysięgłych powoływano osoby, które ukończyły 30 rok życia, umiały pisać i czytać, zamieszkiwały co najmniej rok w danej gminie, płaciły podatki lub były adwokatami, notariuszami, nauczycielami w szkołach średnich lub wyższych i posiadały stopień doktora.

³⁵ DzUP, 1873, nr 120.

³⁶ Zob.: E. Krzymuski, *O konieczności zniesienia sądów przysięgłych i zastąpienia ich przez inny bardziej prawidłowy sąd karny mieszany*, Lwów 1889.

³⁷ DzUP, 1878, nr 3.

³⁸ Zob.: *Petycja Izby adwokatów we Lwowie do nieustającej komisji obu Izb aust. Rady państwa we Wiedniu w przedmiocie procedury sądowej*, Lwów 1895.

³⁹ DzUP, 1912, nr 142.

winniającym, w przypadku zaistnienia nowych okoliczności i uzasadnionego podejrzenia, że oskarżony może się ukrywać przed wymiarem sprawiedliwości. Na decyzję o wstrzymaniu wypuszczenia z aresztu nie było środka prawnego.

Kodeks postępowania karnego z 1873 roku zachował swą moc do upadku monarchii habsburskiej w 1918 roku na obszarze Przedlitawii. W Zalitawii (wł. w Krajach Korony Świętego Stefana) obowiązywał węgierski kodeks postępowania karnego z 1896 roku. W końcu XIX wieku wprowadzone reformy dotyczyły sądownictwa. Zmiany w ustroju sądownictwa w dobie monarchii konstytucyjnej w części austriackiej przypadły na lata 1895–1897. Ustawa z dnia 1 sierpnia 1895 roku rzeczowo określiła kompetencje sądów w zakresie spraw cywilnych, następnie ustawa z 27 listopada 1896 roku wprowadziła zmiany w strukturze sądownictwa, w tym powoływała sądy przemysłowe⁴⁰. W monarchii habsburskiej 5 lipca 1912 roku przyjęto ustawę o sądownictwie karnym wojskowym, w części obrony krajowej⁴¹. W kwestii procedury procesu karnego, w okresie poprzedzającym wybuch pierwszej wojny światowej, toczyła się dyskusja nad nowymi rozwiązaniami. Przygotowywano projekty reformujące postępowanie karne, mające na celu dostosowanie go do wyzwań społecznych ówczesnej epoki. Planowane zmiany miały dotyczyć między innymi postępowania w sprawach nieletnich, zastosowania środków zabezpieczających. Wybuch wojny światowej zakłócił bieg procedury karnej w niektórych częściach monarchii, szczególnie na terenach przyfrontowych. Z tego powodu minister sprawiedliwości wydał 19 września 1914 roku rozporządzenie o przywróceniu do stanu pierwotnego w postępowaniu karnym z powodu wybuchu wojny⁴². Rozporządzenie było aktem wykonawczym w stosunku do cesarskiego patentu z 29 sierpnia 1914 roku, który dotyczył wpływu wydarzeń wojennych na czasookresy, terminy i postępowania w sprawach karnych. Miało na celu przywrócenie stanu pierwotnego w procesie. Dokuczliwym problemem w ramach trwania procedury karnej była obsada ław przysięgłych, jak również prawidłowe ich funkcjonowanie. Minister sprawiedliwości w porozumieniu z ministrem spraw wewnętrznych regulowali rozporządzeniem tworzenie list przysięgłych⁴³. Mimo przyjmowania doraźnych regulacji prawnych wojna utrudniła funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości w monarchii habsburskiej.

Zakończenie

Modernizacja monarchii habsburskiej odbywała się na wielu płaszczyznach, zarówno w obszarze społecznym, jak i innowacji gospodarczej. Postęp wymuszał zmiany ram prawnych, w których funkcjonowało państwo i społeczeństwo. Jednym z najtrudniejszych zagadnień w zakresie zachodzących zmian w prawie było postępowanie karne. Rozwój austriackiego procesu karnego od połowy XVIII wieku do upadku monarchii habsburskiej w 1918 roku

⁴⁰ W końcu XIX wieku w krajach koronnych monarchii konstytucyjnej (na terenie Przedlitawii) zaczęły działać sądy przemysłowe, rozstrzygające głównie spory w obszarze stosunków pracy, pomiędzy pracownikami zatrudnionymi w zakładach przemysłowych lub rzemieślniczych a ich właścicielami lub zarządcami. Powstawały także sądy kupieckie. W Galicji rozporządzeniem ministra sprawiedliwości z 13 listopada 1899 roku sądy przemysłowe powstały we Lwowie i Krakowie. Właściwość rzeczowa obu sądów rozciągała się na wszystkie podmioty gospodarcze, wymienione w paragrafie 1, ustęp 2 ustawy (z wyjątkiem kolei żelaznych i przedsiębiorstw żeglugi parowej) o sądach przemysłowych z 27 listopada 1896 roku. Z kompetencji sądów przemysłowych we Lwowie i Krakowie na mocy paragrafu 37 powyższej ustawy wyłączono sprawy sporne pomiędzy wspólnikami, wynikające ze stosunku pracy czy najmu. Stały się one właściwością rzeczową sądów powiatowych.

⁴¹ DzUP, 1912, nr 131. Austriackie sądownictwo karne wojskowe dzieliło się na sądownictwo karne obrony krajowej oraz sądownictwo karne dla wojska wraz z marynarką wojenną (tzw. sądownictwo karne liniowe).

⁴² Ibidem, 1914, nr 250.

należy traktować w kategoriach humanitaryzacji i liberalizacji prawa, jako zasadniczego organizatora stosunków państwa z obywatelami. W tym zakresie mamy do czynienia z przestępstwem publicznym, na które w przestrzeni historycznej reagowało państwo. Z drugiej strony państwo podejmowało stosowne kroki prawne w przypadku przestępstwa prywatnego, naruszającego interes prywatny. Przy czym realizowane funkcje w ramach procesu, w tym głównie dotyczące ochrony mienia i życia obywateli, w różnych okresach historycznych, od absolutyzmu oświeceniowo-reformistycznego po rządy konstytucyjne, zachowały swoje zasadnicze znaczenie. Oczywiście zasada zapewnienia bezstronnego i niezawisłego procesu budziła wśród ówczesnych szereg zastrzeżeń, niemniej idea państwa prawa, szczególnie w procedurze glaserowskiej, miała swoje odzwierciedlenie. Między innymi może dlatego austriacki kodeks postępowania karnego z 1873 roku przetrwał monarchię habsburską i obowiązywał nadal po jej rozpadzie. Badacze obowiązującej współcześnie procedury karnej w Austrii wskazują na jej korzenie, które sięgają kodeksu z 1873 roku⁴⁴. Wpływ austriackiego prawa, w tym procedury karnej, widoczny był także w prawodawstwie państw powstałych w 1918 roku na gruzach monarchii habsburskiej. W tym także w Polsce. Należy dodać, że w pierwszym dziesięcioleciu istnienia II Rzeczypospolitej kodeks postępowania karnego z 1873 roku był stosowany na ziemiach byłego zaboru austriackiego (także austriacki kodeks karny z 1852 roku). Został uchylony dopiero rozporządzeniem prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 roku⁴⁵, które wprowadziło jednolity, obowiązujący na terytorium całego kraju kodeks postępowania karnego. Kwestią istotną jest także to, że w Polsce międzywojennej między innymi w nauczaniu prawa na uniwersytetach we Lwowie i Krakowie piętno odcisnął austriacki dorobek w zakresie prawa. Wypracowany w Austrii model miał wpływ również na ustawodawstwo polskie.

Związek prawa z obszarem nauk społecznych jest niekwestionowany. Państwa i narody funkcjonują w oparciu o określone ramy prawne w różnych sferach życia. Funkcja ustawodawcy po dzień dzisiejszy jest niezmienna. Ma ona wskazywać ramy dozwolenia, nakazu, zakazu i sankcji, starając się nadać za procesami modernizacji społeczeństw w zgodzie ze współczesną ideą humanizmu. Edukacja prawna jest ważnym czynnikiem kształtowania postaw społecznych i obywatelskich. Obecnie w Polsce resort edukacji narodowej w porozumieniu z ministerstwem sprawiedliwości oraz wybranymi sądami i korporacjami prawniczymi realizuje program edukacji prawnej w szkołach ponadgimnazjalnych w zakresie przedmiotów społecznych. Środowiska prawnicze wspierają realizację celów edukacji prawnej, określone w podstawie programowej kształcenia ogólnego. Stara maksyma wywodząca się z prawa rzymskiego *ignorantia legis nocet* nadal jest aktualna.

⁴³ Ibidem, 1914, nr 273.

⁴⁴ Zob.: W. Platzgummer, *Grundzüge des österreichischen Strafverfahrens*, Wien, New York 1997. C. Bertel, *Grundriss des österreichischen Strafprozessrechts*, Wien 2000.

⁴⁵ Dziennik Ustaw RP, 1928, nr 33, poz. 314. Zob.: W. Daszkiewicz, K. Paluszynska-Daszkiewicz, *Proces karny i materialne prawo karne w Polsce w latach 1918-1939*, Toruń 1965. J. Markiewicz, *Kształtowanie się polskiego systemu prawa sądowego i jego twórcy w okresie międzywojennym 1919-1939 (Wybrane zagadnienia)*, Teza Komisji Prawniczej. Oddział Lubelski PAN, Lublin 2010, s. 115. Agnieszka Baj, *Dochodzenie w Kodeksie postępowania karnego z 19 marca 1928 roku*, Prokurator, 2011 nr 3-4, s. 69.

Ryszard Tomczyk

Proces karny w monarchii habsburskiej. Od drugiej połowy XVIII wieku do 1918 roku

W rozwoju europejskiego prawodawstwa ważnym okresem była druga połowa XVIII oraz XIX wiek. Wówczas następowały zmiany porządków prawnych w wymiarze krajowym i międzynarodowym. Kodyfikacje objęły również stosunki karnoprocesowe. Kształtowały się modele procedury karnej oparte na zjawisku demokratyzmu i humanitaryzmu. W okresie oświecenia w monarchii habsburskiej pierwsza kodyfikacja procesu karnego miała miejsce w czasie panowania cesarzowej Marii Teresy w 1768 roku. W okresie XIX wieku zostały wprowadzone kolejne procedury karne: w 1803, 1850, 1853 i 1873 roku. W końcu XIX wieku wzrasta krytyka praktyki sądowniczej w monarchii habsburskiej. Jednak do zmiany procedury karnej nie doszło. Kodeks postępowania karnego z 1873 roku zachował swą moc do upadku monarchii habsburskiej w 1918 roku. Austriacki kodeks z 1873 roku przetrwał monarchię habsburską, obowiązywał nadal po jej rozpadzie. W Polsce, na terenie byłego zaboru austriackiego, do 1928 roku.

Słowa kluczowe: edukacja prawnicza, humanizacja prawa, monarchia habsburska, historia prawa austriackiego, proces karny

Criminal procedure in the Habsburg monarchy. Since the second half of the 18th century to 1918

The development of European legislation was an important period of the second half of the 18th and 19th century. Then followed by changes in the legal systems at the national and international level. Codification also included a criminal relationship. Developed models of criminal procedure based on the phenomenon of democracy and humanity. In the first codification of the Habsburg monarchy in the criminal process took place during the reign of Empress Maria Theresa in 1768. During the nineteenth century, were introduced more criminal procedures in 1803, 1850, 1853 and 1873. In the late nineteenth century, the practice of judicial criticism of the Habsburg monarchy. However, the change was not criminal procedure. Code of Criminal Procedure 1873, retained its power to the collapse of the Habsburg monarchy in 1918. Austrian Code of 1873, the Habsburg monarchy survives, continues after the break. In Poland, the former under Austrian rule, until 1928.

Key words: legal education, humanization of law, the Habsburg monarchy, history of Austrian law, criminal process

Translated by Ryszard Tomczyk